

Croatica XX (1989) — 31/32 Zagreb

Izborna znanstvena rasprava

Nives Sironić-Bonefačić

**KNJIŽEVNI CITATI U PRVOM IZDANJU RJEČNIKA
»DIZIONARIO ITALIANO, LATINO, ILLIRICO«
ARDELIA DELLA BELLE, S OSOBITIM OSVRTOM
NA CITEATE IZ GUNDULIĆEVA »OSMANA«**

UDK 886.2—1/808.61—3

*U Rječniku se prvi puta u povijesti hrvatske leksikografije koriste književni citati. Citati iz »Osmana«, ispisani iz ruko-
pisnih predložaka, nezaobilazan su tekst za analizu Gunduli-
ćeva djela.*

Po uzoru na talijanske rječnike, a posebno na rječnik Crusche, Della Bellin rječnik uz riječi iz živog govora donosi i hrvatsku leksičku građu dokumentiranu citatima iz dubrovačkih i dalmatinskih pisaca. Prema tome je Della Bellin rječnik prvo tiskano leksikografsko djelo u nas koje navodi literarni kontekst kao potvrdu za upotrebu riječi i ilustraciju njihova značenja.

Autor u tekstu predgovora spominje kako je gotovo kod svake riječi mogao navesti odgovarajući citat, ali je od toga odustao zbog opsežnosti teksta:

«Cito l' Osmanno, il Figliuol Prodigio, i Salmi Penitenziali, opere del Gondola, la Cristiade del Palmotta, la Maddalena, i Salmi Penitenziali, la Vita di S. Benedetto del Giorgi, tutte le composizioni di ottima lingua, come sono anche quelle degli altri Ragusei, e Dalmatini che cito, ed havrei potuto citare in tutte quasi le voci, ma me ne sono astenuto, acciò il libro non riuscisse voluminoso.»¹

Ovaj tekst upućuje na autorovu metodu prikupljanja dijela hrvatske leksičke građe. Iz toga bismo teksta mogli zaključiti da je većina hrvatskog leksika u Della Bellinu rječniku prikupljena ispisivanjem iz literarnih djela. To potvrđuje i sam autor na početku predgovora: »Il leggere tanti libri Illirici in prosa e in versi, lo scieglerne le voci, e modi di dire più proprij, il disporli al suo luogo, è stata fatica, che può solamente conoscersi da chi l'abbia sperimentata.»²

Ne prepoznamo li u gornjem tekstu autorov stav prema odnosu leksikografije i literature koji je karakterističan za kraj 17. i početak 18. stoljeća, kad se javlja zanimanje za prikupljanje i proučavanje djela iz literarne prošlosti te proširivanje leksika riječima koje nisu više u upotrebi, a koriste ih stariji pisci? Ne koriste li se istom metodom rada i Đuro Matijašević u pripremi rječnika Akademije ispraznih i kasnije u svojim pismima Đurđeviću i Aletinu predlaže kako obogatiti naš jezik.³

Isto zanimanje za stariju literarnu baštinu i prikupljanje rije-

¹ L'autore a chi legge, 6. nepaginirana stranica predgovora.

² L'autore a chi legge, 5. nepaginirana stranica predgovora. »Citaneje tolikih ilirskih knjiga u prozi i u stihu, izbor riječi i najprikladnijih izraza, njihovo razvrstavanje, bio je to trud, koji može razumijeti samo onaj koji ga je i sam iskušao.«

³ Vidi rukopis u biblioteci Male Braće u Dubrovniku, signatura br. 313, pismo br. 60, str. 316, 317, od 29. VII. 1719, koje Matijašević upućuje Aletinu s viješću o osnivanju Ilirske akademije u Rimu i njezinim ciljevima: »... i termini Polacchi, Russi, Boemi, Croati e quei soli di buon peso e di perfetta qualità si ammettono nell'erario della lingua, i mancanti e di metallo adulterato si rigettano, formandone de nuovi colla scorta dell' etimologia si Greca che Latina.«

či koje su izašle iz govorne upotrebe nalazimo i u Ignjata Đurđevića⁴, koji proširuje svoj leksik i arhaičnim leksičkim elementima.

Proširivanje leksika citatima u skladu je s idejama vremena kad se javlja svijest o potrebi obogaćivanja rječnika jezičnim elementima iz sjajnog razdoblja dubrovačke književnosti 16. i 17. stoljeća.

Izbor literarnih citata u Della Bellinu rječniku otkriva dio jezičnog korpusa koji se predlaže kao jezični uzor. Pri odabiru citata iz literarnih djela leksikograf postaje povjesničar književnosti i mora imati izgrađene sudove o literaturi i kriteriju izbora modela. Njegovi se sudovi temelje na estetskom, stilskom i jezičnom vrednovanju literarnog teksta, a to nije moguće bez osobnog, afektivnog odnosa prema kulturnoj i literarnoj baštini. Odabir citata za leksikografske svrhe pretpostavlja poseban način čitanja literarnih djela i njihova vrednovanja. Tek na temelju takve analize moguća je usporedba i odabir modela. Očito je da je taj posao iscrpljujući, jer pretpostavlja izoštren smisao za semantičko značenje riječi u kontekstu. Sinonimi, navedeni u rječniku uz riječ koja je potvrđena literarnim citatom, zapravo transkodiraju poruku literarnog teksta u govorni registar. Prema tome alineja u rječniku u tim slučajevima ističe razliku između govornog i književnog izraza. Autori citiranih djela postaju simboli vremena i jezičnog koda koji se predlaže kao standard. Upravo je zato njihov izbor važan za određivanje Della Bellina stava prema jeziku i jezičnim modelima.

Svaka alineja potvrđena literarnim citatom uz semantičku i sintaktičku dobiva i kulturnu definiciju koja je povezuje s autorom, vremenom i prostorom gdje je djelo nastalo.

U tom se slučaju otvara pitanje koja je kulturna i upotrebna vrijednost modela i koji je domot predloženog standarda.

Već i površna analiza broja citiranih autora i njihove geografske i kulturne pripadnosti ukazuje na to da je omjer citiranih pisaca predstavnika dubrovačke književnosti veći od broja autora iz Dalmacije. Citiranje Šiška Menčetića, Džore Držića, Marina Držića, Marina Vetranovića, Dinka Zlatarića, Dinka Ranjine, Gundulića, Palmotića, Đurđevića itd. ukazuje da je autor kao osnovu jezičnog standarda odabrao štokavsko narječje južnog tipa u kojem su prisutni elementi čakavštine.

Pa ipak, Della Bella se ne zatvara u uske dubrovačke okvire jer citiranje proširuje piscima iz Dalmacije koji pišu čakavski,⁵

⁴ Vidi: Dragutin Prohaska, *Ignjat Đorđić i Antun Kanizlić, studija o baroku u našoj književnosti*, Rad JAZU, knj. 178, 1909, str. 164.

⁵ Vidi: Zlatko Vinice, *Putovima hrvatskoga književnog jezika*, Liber, Zagreb 1978, str. 67, uz tekst o Della Bellinu rječniku krivo se navodi da Della Bella citira Hanibala Lucića.

kao npr. Petar Hektorović i Aleksandar Komulović (iako u njegovim djelima ima i nečakavskih elemenata). Citirana su i dva autora izvan Dalmacije: Mijo Radnić i I. Bandulavić.

Popis citiranih autora i djela u hrvatskom tekstu rječnika tiskan je na 7. i 8. nepaginiranoj stranici pod naslovom: »Catalogo degli autori citati abbreviatamente nel Dizionario, e de' quali sono ancora le voci senza citazione«. Katalog dopunjava opće napomene iz predgovora u kojima su najavljeni neki pisci i djela koja su poslužila kao izvor za hrvatski leksik. Katalog pokušava sustavno prikazati popis pisaca i djela a dan je kao pregled kratice korištenih u rječniku. Uz svaku se kraticu navodi njezino značenje. Tekst je razvrstan prema abecednom redu početnog slova kratice. Izvođenje kratice nije provedeno dosljedno. One označuju početna slova prezimena autora i kraticu djela ili početna slova imena autora uz kraticu djela ili samo djelo bez autora ili samo autora bez točne naznake djela. Takav je način označavanja prema današnjim kriterijima vrlo neprecizan i nesistematičan.

U katalogu su naslovi djela citirani uz ove autore: Matija Alberti: Oficij blažene Marije djevice; Dživo Bunić-Vučičević: Mandalijena pokornica; Andrija Čubranović: Jeđupka; Marin Držić: Tirena; Ignjat Đurđević: Uzdas; Mandalijene pokornice, Psalmi Davidovi, Život sv. Benedikta, Pjesme; Anđeo Gučetić: Rozarij Blažene djevice Marije; Ivan Gundulić: Dubravka, Osman, Pjesni pokorne kralja Davida, Suze sina razmetnoga, Pjesme; Petar Hektorović: Ribanje i ribarsko prigovaranje; Bartol Kašić: Perivoj od djevtva, Život gospodina našega Isukrsta, Život pričiste bogorodice vazda divice Marije, Ritual Rimski, Pismo od nasljedovanja gospodina našega Jezusa (prijevod, koji nije citiran u katalogu ali se spominje u tekstu rječnika); Aleksandar Komulović: Zrcalo od ispovijesti; Vladislav Menčetić: Trublja slovinska, Zorka; Đinko Zlatarić: Elektra, Ljubmir; Nikola Nalješković: Pjesničke poslanice, Komedije.

Samo kratica prezimena navedena je uz ove pisce: Miho Bunić-Babulinov, Marin Burešić, Nikola Dimitrović, Džore Držić, Marin Držić, Petar Hektorović, Ivan Ivanišević, Frano Lukarević-Burina, Maroje Mažibratić, Šiško Menčetić-Vlahović, Đinko Ranjina, Mavro Vetranović. Kazalo nije potpuno jer ne obuhvaća sve pisce i sva djela citirana u tekstu rječnika.⁶ Iz Della Bellina popisa ispuštena su djela Junija Palmotića, a ne navodi se ni Ariadna Ivana Gundulića. U rječniku se citira i Šimun Zlatarić koji nije naveden u katalogu,

⁶ O tome govori i priređivač drugog izdanja rječnika iz 1785. u tekstu predgovora na str. IX, a detaljnije obrađuju i M. Vanino i V. Dukat. Vidi: Vanino, *Ardeio Della Bella, vjersko-prosvjetni radnik Dalmatinske Hrvatske*, Zagreb 1938, str. 10; Vladoje Dukat, *Dubrovačko izdanje Dellabellinog Dizionarija*, Rad JAZU, knj. 237, Zagreb 1929, str. 245, 246.

Euridika Paška Primojevića, Pištrole i evanđelija Ivana Bandulavića. Nije naveden ni Mijo Radnić. U tekstu rječnika citira se ukupno 28 autora.

U njihovu izboru vidljiv je stav kršćanske protureformacije koja teži za stvaranjem zajedničkog, općeg književnog jezika miješanjem jezičnih elemenata iz više narječja. Ta je ideja prisutna i u drugim literarnim i leksikografskim djelima iz druge polovice 17. i s početka 18. stoljeća.

Izbor citata određen je ondašnjim stavovima prema jeziku i ocjenama literarnih vrijednosti autora 16. i 17. stoljeća. Citati uz leksikografsku imaju i obrazovnu ulogu jer upućuju na čitanje odabranih autora i djela. Upute u rječniku mogle su utjecati na literarni izbor čitalaca.

Rječnik prema tome daje informaciju o jezičnoj normi i registru ali i o literarnom bogatstvu. Citirani su pretežno pjesnički tekstovi pa su česta semantička značenja i pjesničke figure karakteristične za pjesnički stil izražavanja. Umjesto riječi, koja bi mogla zvučati neskladno, koriste se metafore i druge pjesničke figure. U Della Bellino je djelo ušlo mnogo pjesničkih sinonima koji se ni u njegovo doba nisu mogli koristiti u proznom tekstu. Ovaj je nedostatak Della Bellina djela istakao i Katančić u svojoj kritici⁷, a preuzeo ju je i Šafarik⁸. Vanino⁹ naprotiv u kratkoj ocjeni Della Bellina rječnika oduševljeno ističe kako pjesnički citati daju poseban čar rječniku i razbijaju jednoličnost leksikografskog teksta.

Vjerojatno je da odabir citata nije obavio sam Della Bella već su mu u tom poslu pomogli i izvorni govornici. Možemo pretpostaviti da su mu suradnici bili Dubrovčani jer je većina citiranih autora s tog područja. Za dva poznata jezikoslovca i ljubitelja književnosti možemo s velikom sigurnošću tvrditi da su pomogli u odabiru citata — to su Đuro Matijašević¹⁰ i Ignjat Đurđević¹¹, ali sigurno ih je bilo i više.

Premda je Della Bella dobro poznavao naš jezik, kao stranac nije mogao posjedovati toliku senzibilnost za semantičko značenje riječi da bi posve samostalno mogao obaviti i odabir citata. Na to upućuje i različita metoda citiranja literarnih tekstova koja bi

⁷ Vidi: Matija Petar Katančić, *De Istro eiusque accolis commentatio*, Budae 1798, str. 284.

⁸ Paul Jos. Šafarik, *Geschichte der illyrischen und kroatischen Literatur*, Aus dessen handschriftlichem Nachlasse herausgegeben von Josef Jiriček, Prag 1865, Verlag von F. Tempsky, str. 110. Vladoje Dukat, *Katančićeva kritika Dellabellina Rječnika*, Zbornik iz dubrovačke prošlosti, Dubrovnik 1931, str. 473—475.

⁹ M. Vanino, *Ardelio Della Bella, vjersko-prosvjetni radnik Dalmatinske Hrvatske*, Zagreb 1938, str. 11.

¹⁰ Biblioteka Male Braće, Dubrovnik, Rukopis br. 312, str. 133, pi-smo br. 112, od 18. rujna 1709.

¹¹ Srđ, godina 4, broj 7—8, travanj 1905, Dubrovnik, str. 261—263.

mogla biti posljedica suradnje više sakupljača. Različit je kriterij i u odabiru dužine literarnog teksta i broja citata u alinejama. U rječniku literarni bi citati morali biti tako dugi da budu dovoljni za ilustraciju semantičkog značenja riječi u kontekstu. Njihov se tekst ne bi smio previše vezivati ni za tekst koji mu prethodi ni za onaj koji slijedi. Citat bi morao biti misaona cjelina, a zbog ograničenog prostora mora biti kratak.

U svom se rječniku Della Bella ne pridržava uvijek tih načela. U njegovu tekstu nalazimo ponekad vrlo duge citate koji su čak i najavljeni posebnim talijanskim naslovom: »descrizione« (opis), npr. str. 57 B, uz talijansku riječ »alba« nalazimo više pjesničkih opisa zore. Citirani su Vladislav Menčetić (Zorka), Ivan Gundulić (2 citata iz Osmana i 1 iz Dubravke), D. Ranjina (Ljubavne pjesme).

Pregled citata u čitavom tekstu rječnika ukazuje da dugi citati nisu odabrani slučajno, već su njima istaknute neke riječi. Da bi se vidio njihov raspored, navest ćemo nekoliko najkarakterističnijih primjera. Označit ćemo broj stranice i stupac teksta u rječniku kao i talijansku riječ na početku alineje s oznakom citiranog autora:

- str. 31 A, addoloratamante, Gundulić: Osman
 str. 47 B, affrettare il cammino, Gundulić: Osman
 str. 71 A, luoghi o paesi ameni, dva citata: iz Tirene M. Držića i Pjesama
 str. 78 A, andare in cocchio o carrozza, Đurđević: Psalmi
 str. 86 B, annotare, Palmotić i Gundulić: Osman
 str. 95 B, arabesco, Đurđević: Mandalijena
 str. 96 B, arazzo, Gundulić: Osman
 str. 101 B, ariete, Gundulić: Osman
 str. 110 B, assalto, Menčetić: Trublja slovinska
 str. 130 B, basilica, Palmotić
 str. 132 A, battaglia, Gundulić: Osman
 str. 135 B, bellezza, M. Držić: Pjesme
 str. 153 B, caccia, Gundulić: Osman
 str. 167 B, caos, Palmotić
 str. 179 A, cavallo, Dva citata iz Palmotića i jedan iz Gundulićeva Osmana
 str. 180 B, spingersi col cavallo, Gundulić: Osman
 str. 191 A, Christo crocifisso, B. Kašić: Život gospodina našega Isuskrsta
 str. 239 A, crocifisso, D. Ranjina
 str. 257 B, diluvio universale, Palmotić
 str. 262 B, disciplinarsi, Đurđević: Mandalijena
 str. 264 B, diserto, Đurđević: Život sv. Benedikta
 str. 295 A, estasi, Palmotić
 str. 304 A, faticar indarno, Gundulić: Suze sina razmetnoga
 str. 360 A, grotta, Đurđević: Život sv. Benedikta

- str. 374 A, idoli, niz citata: B. Kašić: Život blažene djevice Marije, Đurđević: Život sv. Benedikta, Psalmi
 str. 382 B, impaurire, Palmotić i Gundulić: Osman
 str. 400 A, inferno, niz citata: Gundulić: Suze sina razmetnoga, Đurđević: Pjesme, Gundulić: Osman, Đurđević: Mandalijena, Palmotić: Pjesme
 str. 425 A, largo, Gundulić: Osman
 str. 439 A, limbo, Kašić, Palmotić
 str. 445 B, Lucifer, Palmotić
 str. 446 A, lume soprannaturale, Đurđević: Život sv. Benedikta.

Ako usporedimo broj citiranih opisa s više stihova i njihove autore, uočavamo da je najviše citata iz djela Ivana Gundulića, slijedi Đurđević, Palmotić, Kašić i tekstovi drugih autora.

Dulji se citati mogu i tematski razvrstati u nekoliko skupina. Najveća je skupina, kako se moglo i očekivati, vezana za vjersku tematiku npr.: velika crkva (str. 130 B), kaos (str. 167 B), raspeće (str. 239 A), Krist na križu (str. 191 A), opći potop (str. 257 B), umrijeti (str. 497 A), pakao (str. 400 A), Lucifer (str. 445 B), nakanan (str. 500 B), raj (str. 539 A), raj zemaljski (str. 539 A), sveto pismo (str. 661 A), pustinja (str. 264 B), bičevati se (str. 262 B), spilja (str. 360 A), ekstaza (str. 295 A), idoli (str. 344 A), svetište (str. 636 B), držati za grijeh (str. 661 B), itd.

Druga velika skupina citata opisuje rat, borbu, konje, lov (vidi str. 101 B, 110 B, 132 A, 153 B, 179 A, 180 B, itd.). Posebno su zanimljivi suptilni opisi prirode, jutro (str. 466 B), noći (str. 514 B), proljeća (str. 585 A), godišnjih doba (str. 705 B), opis krajolika (str. 71 A, 751 B, 535 A, itd.).

Na više se mjesta navodi i lirski opis žene (npr. str. 135 B). Teško je povjerovati da je te stihove odabrao misionar i isusovac Della Bella. Dio opisa obrađuje ljudske osjećaje, bol (str. 31 A), sumnju u grijeh (str. 661 B), itd. Navedena su i tri uspjeta opisa uz temu mora: prvi opisuje način ribolova (str. 538 A), drugi morskiju luku (str. 574 B), a treći nevrijeme (str. 725 B).

Dužinom literarnih tekstova rječnik nadilazi leksikografske ciljeve i postaje kratka literarna antologija u kojoj su tekstovi razvrstani po sadržaju i odabrani prema estetskim i literarnim kriterijima.

Brojni su i kraći citati. Teško je utvrditi njihov točan broj. Na temelju približne procjene mogli bismo zaključiti da u rječniku ima od 4500 do 5000 citata. Sličan broj citata navodi i Vanino¹². Neki se citati koriste i više puta, a to znači da je autor vodio računa o rasporedu tekstova i o višestrukoj mogućnosti njihova korištenja.

S obzirom na to da bi analiza svih citiranih autora i djela zauzimala previše prostora u ovoj će se raspravi posvetiti pažnja ci-

¹² M. Vanino, o. c. str. 12.

tatima iz Gundulićeva Osmana. To u rječniku najčešće citirano djelo postojalo je u doba nastajanja Della Bellina rječnika samo u rukopisu. Djelo je prvi puta tiskano gotovo stotinu godina nakon Della Bellina teksta, tek 1826. u Dubrovniku u tiskari A. Martecchinija¹³. Citati su prema tome u rječnik unošeni iz rukopisnih predložaka pa su upravo zato zanimljivi u utvrđivanju različitih varijanti rukopisa te njihove podudarnosti s prvim tiskanim izdanjem Osmana odnosno razlika među njima. Premda nije bio tiskan, Gundulićev je Osman bio poznat u čitavoj Dalmaciji u mnogobrojnim rukopisnim prijepisima¹⁴. Tako je npr. Đuro Matijašević iz Rima naručio da mu se u Dubrovniku prepíše tekst Osmana¹⁵, a Vicko Zmajević, zadarski nadbiskup i recenzent Della Bellina rječnika, imao je oko 1707. u svojoj biblioteci¹⁶ prijepis Osmana.

Valja napomenuti da su svi literarni tekstovi preuzeti u rječnik citirani samo s naznakom autora i djela, bez oznaka stranice, pjevanja, strofe ili stiha.

Citati iz Osmana usporedit će se s izdanjem istog djela iz 1854. godine s Mažuranićevom dopunom 14. i 15. pjevanja¹⁷. Usporedba se provodi na izboru citata iz rječnika. Prvo se obrađuju citati koji se u potpunosti podudaraju s tekstom Osmana iz 1854, a zatim tekstovi u kojih su utvrđene razlike. Pri navođenju primjera citira se prvo stranica i stupac teksta u Della Bellinu rječniku, zatim talijanska riječ na početku alineje, hrvatski ekvivalent uz koji je naveden citat, slijede broj pjevanja, strofe i stiha iz izdanja Osmana iz 1854. Da bi se olakšalo uspoređivanje obaju tekstova, riječi se ne navode abecednim redom već prema mjestu citata u hrvatskom tekstu Osmana. Tako postaje očit broj citata iz pojedinih pjevanja i slučajevi kad se isti citat koristi na više mjesta u rječniku.

¹³ Poznato je da je i prije 1826. (između 1810. i 1820) tiskano punih šest pjevanja Osmana. Vidi: Jakša Ravlić, *O prvom izdanju Gundulićeva Osmana (1826)*, Anali historijskog instituta, Dubrovnik 1956, br. 4—5, str. 705—718.

¹⁴ Za opis i kratak pregled rukopisa Osmana vidi opsežnu raspravu Đure Korblera, *Djela Giva Frana Gundulića*, Stari pisci hrvatski, knj. 9, Zagreb 1919, str. XXIV—XCIX.

¹⁵ Biblioteka Male Braće, Dubrovnik, rukopis br. 312, str. 308—310, pismo br. 231, koje Đ. Matijašević piše iz Rima 7. VII. 1714. prijatelju u Dubrovnik: »non dubito di darle quest' incommodo, pregandola a farmi copiare costi da qualche uno di carattere intelligibile il celebre poema di Osmano ... in icavo, grande di carta, non già in mezzo foglio e da qualche copia ben corretta, ...«

¹⁶ Jakša Ravlić, *Prilozi proučavanju Gundulićeva Osmana, Nepoznati rukopisi Gundulićeva Osmana iz 1728*, Građa za povijest književnosti hrvatske, knj. 28, Zagreb 1962, str. 263—323. Poznato je da je i Vicko Zmajević između 1702. i 1707. dobio na dar jedan prijepis Osmana.

¹⁷ *Ivana Gundulića Osman u dvadeset pjevanjah*, drugo izdanje, Zagreb 1854.

1. Podudarnosti u citatima iz Osmana u Della Bellinu rječniku s izdanjem Osmana iz 1854. godine

	PJEV	STROFA	STIHOVI
751 B, vano — vašt, prazan	1	1	1, 2
193 B, cima — vrh	1	2	3, 4
116 A, atterrare — satrti	1	3	3, 4
180 B, cavar acqua — crpsti	1	6	2
170 B, caso — zgoda	1	7	3, 4
166 B, il cantare — pjevanje, spjevanje	1	16	1, 2
116 B, chi atterra — strenitelj	1	22	3, 4
231 B, correre dietro — letjeti za kijem u potjeru	1	25	3, 4
140 B, biasimare — grditi, koriti	1	26	3, 4
20 B, accorarsi — grist se u sebi, pečaliti se	1	26	1, 2
45 B, affliggersi — pečaliti se	1	26	1, 2
481 A, mensa — trpeza	1	39	3, 4
169 A, capezzale — uzglavje	1	40	3, 4
109 B, assaltare — zateći koga	1	44	2, 3, 4
76 B, ampliare — prostrijeti se	1	46	3, 4
205 B, star comodamente — ploviti u lasti	1	51	2, 3
205 B, comodità — last	1	51	2, 3, 4
179 B, cavallo da basto — sehsan, konj samarni	1	51	2, 3, 4
139 A, bestia da carico — sehsan	1	51	3, 4
119 A, d'avanti — sprijed	1	51	3, 4
117 B, attorniato — ograđen	1	55	1, 2
604 A, ragazzo, servo — momak, dvoranin	1	55	1, 2
535 B, paggio — dvorni momak, dvoranin	1	55	1, 2
535 A, paga, soldo o stipendio militare — vojnička plaća, plaća	1	70	3, 4
132 A, battagliaire — uđriti se	1	72	3, 4
127 B, da ogni banda — od svuda, od svuđere	1	79	1, 2
73 B, ammassare, adunar soldati — kupiti vojsku, zbirati skup junaka	1	79	3, 4
104 B, arrollare — izbirati vojnike	1	81	1, 2, 3
115 A, attaccare con cosa viscosa — oblijepiti	2	3	2, 3, 4
219 A, considerare — razbirati	2	6	3, 4
112 A, assicurarsi — tvrditi se, utvrditi se	2	12	1, 2, 3
99 B, ardire inconsiderato — plaha smionos	2	12	1, 2, 3, 4
48 B, affrettoso — prešni	2	14	1, 2
123 A, avvolto — svit	2	22	1, 2
136 A, benda, fascia, che si avvolge intorno al capo — zavjača, veo	2	22	1, 2
140 B, bianco, candido — bio, sniježan	2	22	1, 2
108 B, aspetto, faccia — lice	2	24	1, 2, 3, 4
77 B, andare, moversi con moto progressivo — grem	2	29	3
68 A, alzare — uzvisiti	2	31	3, 4
142 A, bisbigliare — šaptati	2	34	3, 4
41 A, affatturamento — začaranje, strava, šapat	2	34	3, 4
195 A, circolo — krug	2	36	3, 4
126 B, di bambino — djetinji	2	38	1, 2

	PJEV	STROFA	STIHOVI
41 B, affatturatrice — čarovnica, vragoduha	2	38, 39	1, 2, 3, 4
38 B, adunarsi — sastati se, stati se	2	39	3, 4
41 B, affatturatore — urečitelj, vilenik	2	41	1, 2
214 B, confini — granice	2	41	3, 4
24 A, accostumare — staviti na dobar ali zao put	2	42	1, 2
84 A, annerare — crniti	2	43	1
100 B, aria — povjetarce	2	43	2, 3
190 B, christiano — kršćanin, kršćanka, kaur, kaurkinja	2	45	1
68 B, alzarsi — uzrastjeti, uzrastiti	2	48	1, 2
114 A, astutia — himba, vuhovanje, hitros	2	49	1, 2
12 B, accecare — zaslijepiti vid	2	49	1, 2
136 B, farsi bello — olijepiti	2	49	3, 4
719 B, tacere — zatajati	2	61	3, 4
175 A, di casa nobile — plemenite, svijetle kuće	2	65	1, 2, 3, 4
580 A, predato — zarobljen, zaplijenjen	2	69	3, 4
298 A, fabbricare — graditi, sazidati	2	72	1, 2
139 B, bestiame minuto — drobno stado	2	74	3, 4
135 B, bellezza — ljepota	2	82	3, 4
79 B, anello spozalizio — prsten pirni	2	86	3, 4
506 B, nato nobilemente — od koljena plemenita	2	87	2, 3
74 B, ammogliarsi — uzeti ženu ili ljubu	2	88	1, 2
15 A, acchetare — smiriti, pokojiti	2	89	1, 2
28 B, acquistare — stjecati	2	90	1, 2
99 B, arditamente — smiono	2	95	1, 2
534 A, padiglione, arnese da letto — zastor od odra	2	107	3, 4
132 A, battagliaire — biti se	2	111	3, 4
99 A, ardire — smionstvo, smionos, sloboda	2	112	3, 4
112 A, assicurare — utvrditi	2	119	3, 4
209 B, commune — općeni	2	120	4
41 A, affatturamento — vilinstvo	2	121	3, 4
39 B, affabile — čovjek mudre riječi	2	126	3, 4
22 B, accortezza — domišljatnos, hitrina	2	127	3, 4
37 B, adulare — unjegivati	2	127	3, 4
86 B, anottare (s jednim n) — priklopiti zemlju noć	2	131	1, 2, 3, 4
104 A, arrivo — dohod	3	1	1, 2
70 B, ambasciatore — poklisar	3	3	3, 4
234 A, la parte esteriore della coscia — bedro	3	3	3, 4
122 A, avviarsi — otpraviti se put koga mjestu	3	4	1, 2, 3
194 B, cioè — to jest, dijm	3	5	1, 2, 3, 4
	3	6	1
218 A, consegnare — pridati	3	5	1
376 B, Hebro, fiume — Marica	3	10	1, 2, 3, 4
103 B, arrestare — ustaviti	3	10	1, 2
21 B, accordamento — sklad	3	13	3, 4
102 B, armonia — sklad	3	13	3, 4
218 B, conserto d'insrumenti musicali — sklad od žica i glasa	3	13	3, 4

	PJEV	STROFA	STIHOVI
754 A, udire — slišiti	3	24	3, 4
107 A, ascoltare — slušati, slišati	3	24	3, 4
190 A, chinarsi per riverenza — kljanjati se	3	33	3
166 A, cantare — začinati, bugariti	3	35	2, 3
206 B, comparire — svanuti	3	47	4
230 A, corona — kruna	3	49	3, 4
224 A, rendere il contracambio — odvratiti istom mjerom, činiti štogod u zamjenu	3	61	1, 2
76 B, ampio — prostran	3	65	1, 2, 3, 4
88 B, alveare dell'api — ulište	3	69	1, 2
99 A, arco, cioè quel che è fabbricato a somiglianza d'arco — luk, obluk, oho	3	70	1, 2, 3
116 B, atterrare — obaliti, metnuti na tle	3	76	2, 3, 4
95 B, aquilone, vento — sjever	3	79	3, 4
178 A, entrar a cavallo — ujahati	3	80	1, 2
18 B, accompagnamento — družina	3	87	1, 2
212 B, condurre a qualche persona o luogo — uvesti	4	9	4
10 B, accampare — utaboriti se, utvrditi se	4	10	3, 4
65 B, alloggiamento de'soldati — bojničke obzide	4	13	3, 4
534 A, piantare i padiglioni — obstrijeti šatore	4	17	1, 2
102 A, armato di mazza — oružnik pod buzdohanom	4	18	1, 2
97 B, archibugio — diljka ognjena	4	21	3, 4
624 B, riprendere — karati	4	23	1, 2
47 B, affrettare — brziti, potežati se	4	34	1
48 A, affrettarsi — pospješiti se, potežati se	4	34	1
534 A, piantare i padiglioni — prosuti šatore	4	35	1, 2
212 B, condotta, condotta da capitano — vojevodstvo	4	35	3, 4
203 B, comando, direttione di capitano d'esercito — vojvodstvo	4	35	3, 4
91 B, appetito disordinato — pohlepa, zloba koja smanje za čiem	4	51	1, 2
110 B, assassinare — odirati tkoga u gusi	4	67	3
96 A, Arabo — Arap	4	70	1, 2
37 A, adorare — klanjati tkoga	4	77	3, 4
244 A, dardo, arma da lanciare — kopjača, sulica	4	81	3, 4
183 A, celata, elmo — kaciga	4	96	1, 2
117 B, attorniare, circondare — obujmiti, okoliti	4	97	1, 2
75 B, schiavo d'amore — sužanj u ljubavi, stravljen u ljubavi	4	101	1, 2, 3, 4
157 B, Cairo, città. — Misir	4	110	3, 4
112 B, assodare — ukrijepiti	5	26	1, 2
450 B, maestà — veličanstvo, veličina	5	26	3, 4
228 B, corda (greškom »coda«) dell'arco — tetiva	5	28	3

	PJEV	STROFA	STIHOVI
158 A, calca, folla — množstvo	5	52	3, 4
110 A, assaltare uno di dietro — s zada navaliti, iza zada naripiti	5	53	3, 4
241 A, cuore fortificato — srce utvrđeno	5	57	1, 2
210 A, concepire nella mente — začeti u pameti	5	60	1, 2
11 A, uscir dagli accampamenti — istjecati iz tabora	5	62	3, 4
17 B, accoltellatore — zatočnik, zatočnica	5	69	1, 2
177 B, cavalcare, montar a cavallo — skočiti na konja	5	69	3, 4
180 A, cavallo veloce — brzi konj	5	70	1, 2, 3, 4
217 A, pigliar sbaglio nel conoscer uno per un altro — upoznati se	5	75	3, 4
202 B, colpo, che tocca o colpisce — udorac	5	92	1, 2
101 B, di arme — oružni	5	108	1, 2
217 A, pigliar sbaglio nel conoscer uno per un altro — pripoznati se tkomu	5	114	3, 4
76 A, schiavo d'amore — stravljen ljubavi	6	19	1, 2
423 B, lamentarsi — tužiti	6	35	2, 3, 4
47 B, affrettare — hititi, potežiti	6	49	1, 2
147 A, bramare — hlepiti	6	61	1, 2
83 B, annegare, sommergere — utopiti	7	16	1, 2, 3, 4
53 A, agitarsi il mare — uzbučati more, udriti na valove	7	35	3, 4
365 B, habitatione — stan	7	46	1, 2
23 A, accorto — domišljat	7	47	3, 4
114 B, Atene, città — Atena	7	62	3, 4
200 A, collo, parte del corpo — vrat	7	74	3, 4
211 B, concorrere — doteci	7	78	3, 4
110 B, assalto, batteria che si dà a luoghi assedati — podstup	8	32	3, 4
51 B, aggratiato — razbludni	8	61	1, 2
95 A, aprirsi, inteso di fiori — otvoriti se	8	64	3
21 B, accordato, inteso di voci o stromenti — skladen, skladni	8	68	1, 2
28 B, acquistare — steći	8	73	1, 2
166 B, rispondere a quelli che cantano ripetendo la canzone — odpjevati	8	75	3, 4
167 A, finir di cantare — dopjevati	8	76	1, 2
166 B, cantare una canzone un solo, come usano gl'Illirici, specialmente ne'conviti — zapopijevati	8	80	1
135 B, Belgrado, città nella Servia — Biograd donji	8	80	2, 3, 4
235 B, cortesemente — milostivo	8	103	1, 2
69 B, cominciar ad amare — obljubiti	8	114	3, 4
13 B, accecarsi, divenir cieco — izgubiti vid od oči	8	125	3, 4
48 A, affrettatamente — preče, prešno	8	138	1, 2
34 A, adempirsi — dogoditi se	8	141	1, 2, 3, 4
	8	142	1
214 B, confinante — susjed	8	146	1
168 B, capelli canuti — sjedine	8	154	3, 4

	PJEV	STROFA	STIHOVI
45 B, affliggere — moriti, cijepati koga boles	8	160	1, 2
15 A, acchetare — smiriti, samiriti	8	174	1, 2
130 A, barone, dicesi d'huomo principale d' una città — starosta	9	14	2, 3, 4
154 B, andare a caccia — lov loviti	9	17	3, 4
128 B, giovane di primo pelo su la barba — mladac prvoga maha	9	22	1, 2
180 B, cavallo che corbetta — konj koji igra	9	24	3, 4
533 B, goder pace — razgojiti se u pokoju	9	33	3, 4
179 A, cavallo, animale generoso — konj	9	36	1, 2, 3, 4
64 A, allegro — razvedren	9	39	1
42 A, afferrare, prendere con forza — hvatati	9	53	1, 2
231 B, correre in fretta — teći u pospijehu	9	56	1, 2
66 B, alno, albero — joha	9	63	2
190 A, chinare, bassare — skloniti	9	92	3, 4
231 A, cominciar a correre velocissimamente — zaletjeti se u tijek	9	93	1, 2
193 B, cigno — labud, kus	9	96	4
146 B, bracco, cane da caccia che trova e leva le fiere — vizle, vizal	9	106	3, 4
154 A, caccia — lov	9	111	1, 2, 3, 4
155 B, cacciatrice — lovnica, lovica	9	122	1, 2
154 A, caccia — lov	9	122	1, 2
752 B, uccellagione — lov od ptica, lovina od ptica	9	122	1, 2, 3, 4
231 A, correre in fretta — kršiti se u tijeku	9	129	1, 2
36 A, adolescente — mladac, dijete mlado	9	137	1, 2
226 A, convenire, esser convenevole — podobati se	9	149	2, 3, 4
179 A, cavaliere — vitez	9	149	3, 4
138 B, dar a bere — služiti tkomu vino	10	4	3, 4
228 A, esser coppiere — služiti vino	10	4	3, 4
47 B, affrettamento — brzina	10	18	3, 4
183 B, celerità, prestezza — brzina	10	18	3, 4
56 A, venire in aiuto — ustati tkomu na pomoć	10	21	3, 4
235 B, Cracovia, città in Polonia — Krakov, Krakov grad	10	26	4
35 B, adocchiare — ugledati	10	34	1, 2
180 B, spingersi con cavallo — skoknuti konja	10	49	1, 2
31 A, addolorare — ožalostiti	10	50	3, 4
95 B, aquilonare — sjeverni	10	55	1, 2
243 B, Danubio — Dunav	10	63	1, 2, 3, 4
448 A, ma — ali, nego	10	63	1, 2, 3
63 B, allegrarsi con altri, congratularsi — veseliti se s kijem godi	10	65	2, 3, 4
63 A, allegramente — veselo, rado	10	67	3, 4
86 B, anottare (s jednim n) — uzmnožiti se noćna sjena	10	76	3, 4
145 A, borgo — varoš	10	85	3, 4

	PJEV	STROFA	STIHOVI
179 B, cavallo di razza nobile — konj plemenit, konj ponosit	10	101	1, 2
180 A, cavallo spiritoso — živi konj, ognjen konj	10	105	1, 2, 3, 4
298 B, fabbricato sopra archi, colonne, pilastri — naslonjen na stupijeh	10	108	1, 2, 3, 4
143 B, chi ha bocca storta — krivoust	10	123	1, 2
151 B, buffa, visiera, la parte dell'elmo che cuopre il viso — gvozdeno naličje, oklop od lica, naličje	10	132	1
161 B, camera di palazzo — vijećnica	10	153	3, 4
38 B, adunare il consiglio — zbirati vijeće	10	156	1, 2, 3, 4
179 B, cavallo leardo — konj sivac, riđ konj, zelen konj, zelenko	11	49	3, 4
180 A, cavallo spiritoso — konj živ	11	49	3, 4
179 B, cavallo di pel nero — crni konj, vranac konj, konj vrani	11	55	3, 4
14 B, accetta piccola — sjekirica	11	67	3, 4
179 B, cavallo bianco — bijeli konj, srebrni konj	11	68	3, 4
179 B, cavallo spiritoso — konj živ, ognjen konj	11	68	3, 4
179 B, cavallo bianco — sniježani konj	11	70	1, 2
138 B, beretta — klobuk, klobučac	11	72	1, 2
178 A, cavalcare — jezđiti jezđom	11	79	1, 2
180 A, cavallo di maneggio — konj uvježban, jedek	11	81	1, 2
138 A, baretta con la mostra di pelle — ugarštica (Arj navodi da riječ ima prvi Della Bella)	11	82	1, 2
161 A, calzoni, vestimenti che cuoprono le coscie — gaće, dostegnica	11	83	3, 4
131 B, bastone di comando — šibika od gospostva	11	87	3, 4
202 A, color tane — mast zagašena, na čađu, zagašen	11	91	1, 2
149 B, bruno, vesti tinte in color bruno — haljine omaštene u zagašeno	11	91	1, 2
179 B, cavallo bianco — bijeli konj, srebrni konj	11	105	1, 4
136 B, benedire — blagoslivljati, blagodariti	11	136	1
164 A, canaglia — izmet puka, hlapa	11	168	1, 2
14 B, accettare — primiti	11	201	1, 4
78 A, andar in posta — jahati konja na projenu	12	3	1, 2
63 B, allegrarsi — uživati, ali kazati rados u pogledijeh	12	7	1, 2, 3, 4
299 B, faccia con rughe — lice pogrešpano	12	27	3, 4
155 B, bruttissimo — prigrub, grđ saviše	12	27	4
207 A, ti compatisco — boli me duša tobom, žaliti tkoga	12	51	1, 2, 3, 4
36 A, adolescente — podraslica, mlada djevojčica	12	56	1, 2
104 B, arrossire — zarumeniti se od srama	12	57	1, 2
226 A, convenire — priličiti	12	113	1, 2
124 B, bagaglione — kramar	12	133	1, 2

	PJEV	STROFA	STIHOVI
78 B, andar in giù o all'ingìu — hoditi nizbrdo, shoditi	12	140	3, 4
81 A, angusto — uzak	12	140	4
176 B, catarro — krakotina, hrakanje	13	5	4
200 A, collera — rasrdnos, jed	13	8	1
333 B, fulminare — lupati, trijeskovina	13	9	3, 4
132 B, battere — lupati	13	9	3, 4
53 A, agitarsi — cokotati se	13	12	1, 2
156 A, cadere con impeto — grominjati se, drožditi se	13	13	3, 4
95 A, aprire la bocca spalancandola — razglobiti čeljusti	13	15	1, 2
169 A, chi ha serpi per capelli — vlasast zmijami (Arj ne navodi da »vlasast« uz Vrančića, Stullija i Vuka ima i Della Bella)	13	16	2
151 B, bufalo — bivo	13	16	3, 4
184 B, centauro — polukonj i polučovjek	13	16	3, 4
448 B, macchia come ha la serpe — pjega	13	21	1, 2, 3
105 B, arruffato — naježeni	13	23	1
39 A, cosa formata a foggia adunea — stvar na kljun	13	24	1, 2
505 B, naso adunco — nos koji pada na kljun	13	34	2
105 B, arruffato — sršati tkomu vlasi naježeni, zamršen	13	24	4
448 B, macchia come ha la serpe — kaplja	13	26	1, 2
197 B, coda — rep, kuda	13	26	1, 2
52 A, aghirone, airone — čaplja	13	26	3, 4
94 B, aprire, schiudere proprio degli artigli o zampe d'uccelli o fiere — rasčepati	13	26	3, 4
107 A, artiglio — granfa, nokti	13	26	3, 4
519 A, stralunar gli occhi — izbečivati krivo pogled	13	27	1, 2
421 B, morder le labbra — gristi usne	13	27	3
239 A, crollare in neutro — zadrhtati se	13	28	1, 2
16 B, accigliato — nakostrešen	13	28	3, 4
45 A, affissare gli occhi — zapizdriti se	13	28	4
75 B, ammutire — umuknuti	13	28	3, 4
106 A, arruffato — nakostrečen	13	28	3, 4
37 A, adorare — štovati, skučiti se	13	57	2
170 A, accettar le capitolazioni — primiti uvjete	13	60	3, 4
192 B, alla cieca, senza considerazione — sljepački, s očima sažetiem	13	60	3, 4
35 A, adirarsi — srditi se, uzavreti	16	18	3, 4
131 A, bastonata — štapni udorac	16	25	3, 4
517 B, obligato della vita — životom držan, držan glavom	16	55	4
68 B, alzarsi in piedi — dignuti se, ustati	17	14	3, 4
27 B, acqua da lavare — voda od pranja, voda od plakanja	17	62	1, 2
119 B, augurio — kob	17	109	1, 2

	PJEV	STROFA	STIHOVI
156 A, cadere da cavallo — svaliti se s konja	17	114	3, 4
27 B, acqua fecciosa — gnjusna voda	17	153	3, 4
27 A, adirarsi — planuti gnjivom	17	181	1, 2
52 B, agitare — vijati	18	15	3, 4
96 A, Arabo — Arapin	18	32	3, 4
102 B, gridar all' armi — vikati na oružje	18	45	3, 4
91 A, appartamento di donne — ženski stan	18	53	1, 2
211 B, concorso — navala, Piva i Tara	18	64	1, 2
125 B, balenare — sijecati, sijevati	18	65	1, 2, 3
132 B, battere — bušiti tkoga čiem	18	73	3, 4
127 B, da banda a banda, passar da banda a banda — probiti s' strane na stranu	18	74	4
58 A, Albanese — Arbanasin	18	82	1, 2
197 B, codardo — strašivac, ženska strašivica	18	83	1, 2
185 A, ceppo — panj	18	85	3, 4
151 A, budelle — utroba	18	89	1, 2
155 A, cacciar fuori con forza — istisnuti	18	89	1, 2
156 B, cader addosso — obaliti se na tkoga	18	89	1, 2
700 B, spingersi dentro — protiskati se	18	95	3, 4
47 B, affratellato — pobratim	18	110	3, 4
108 B, aspettar un poco — ustrpiti se	18	148	1, 2
228 B, di corallo — koraljni	19	63	3, 4
179 B, cavallo non castrato — pazduh	19	67	1, 2
131 B, bastone — štap	19	111	1, 2
133 A, battere rompendo l'ossa — stući	19	119	1, 2
98 A, palla d'archibugio — zrno od puške	19	121	2, 3, 4
135 A, banda — strana	19	136	1, 2
33 A, star addosso a qualch'uno — biti nad kiem, biti vrhu tkoga	19	143	3, 4
44 B, affissare gli occhi in qualche cosa — zapaziti se	19	155	1, 2
21 A, accorato a dismisura — ucviljen bez mjere, bolestan da srce pukne	19	159	3, 4
45 B, affligersi — puknuti od bolesti, čutjeti muke	19	159	3, 4
195 B, cisterna secca — jama brez vode	19	226	1, 2, 3, 4
720 B, tagliar a bocconi — isjeći na peče	19	252	4
116 B, atterrare a terra uno — obaliti tkoga na tle	20	90	1, 2

U navedenih 313 primjera tekst u Della Bellinu rječniku i izdanju Osmana iz 1854. godine potpuno se podudara. Prema ovim bismo primjerima mogli zaključiti da su i citati iz drugih literarnih djela ispisivani pažljivo i da vjerojatno broj grešaka ne prelazi postotak onih iz rukopisa Osmana. Iz navedenih je primjera vidljivo da su neki citati korišteni kao potvrda uz više riječi.

Kod većine citiranih primjera navode se dva stiha, a česti su i primjeri kad se citira čitava strofa. Velik je broj primjera iz prvih pjevanja Osmana, a nešto je manje onih iz zadnjih pjevanja.

Izdanje Osmana iz 1854. pripremio je za tisak i dopunio 14. i 15. pjevanje Ivan Mažuranić koji je u doba pripremanja teksta za tisak sigurno konzultirao i Della Bellin rječnik. Upravo zato je moguće da su leksička građa iz rječnika i citati iz Osmana utjecali na Mažuranića. Utjecaj je vidljiv i u rječniku Osmana koji je pripremio I. Mažuranić u suradnji s bratom Antunom.

Uz primjere potpune podudarnosti teksta u Della Bellinu rječniku i izdanju Osmana iz 1854. godine navedeni su i brojni citati u kojima se tekst više ili manje razlikuje od izdanja iz 1854. U manje bismo razlike mogli ubrojiti ikavsku odnosno ijekavsku varijantu nekih riječi, genitive množine na -a umjesto na -ah, itd. Ponekad dolazi i do manjih promjena u poretku riječi. U nekih je primjera tekst iz rječnika bolja varijanta teksta od one u izdanju iz 1854. godine.

Da bismo provjerili i ostala izdanja Osmana, usporedba se proširuje i na kritičko izdanje Osmana iz 1919, za koje je tekst priredio Đuro Körbler. U tom su izdanju zabilježene i različite rukopisne varijante teksta Osmana, pa će i te bilješke biti dragocjene u našoj usporedbi.¹⁸

Razlike u tekstu iz rječnika i tekstu citiranih izdanja svrstane su u dvije skupine. Prvo se navode manje razlike, a zatim slijede citati u kojima su utvrđene veće razlike u tekstovima. Građivo se bilježi istim redom kao i ono u prethodnoj usporedbi. Oznake strofa, pjevanja i stihova odgovaraju tekstu Osmana iz 1854. godine.

2. Manje razlike u citatima iz Osmana u Della Bellinu rječniku i kasnijim izdanjima Osmana

55 A, aguatō — zasjeda, Pjevanje 1, strofa 7, stihovi 1, 2.

Stih 1. Della Bella »od izdajstvâ« — Osman 1854. »od izdajstvah«.

¹⁸ Đuro Körbler, *Djela Giva Frana Gundulića*, Stari pisci hrvatski, knj. IX, Zagreb 1919, str. 19. U bilježenju kratica za rukopise služit ću se istim oznakama kao i Körbler. Uzet ću u obzir samo rukopise koji su nastali prije Della Bellina prvog izdanja Rječnika 1728. godine. Koristit će se slijedeće oznake:

- O — Ohmućevićev rukopis (iz 1653—1654. godine)
- V — Vatikanski rukopis (iz 1667. godine)
- Va — Valovićev rukopis (iz 1689. godine)
- A — Adamovićev rukopis (iz 1695. godine)
- C — Čingrijin rukopis (1699. godina)
- G — rukopis porodice Gučetić (kraj 17. i početak 18. stoljeća)
- F — rukopis L. Ferovića iz 1708. godine
- B — Boškovićev rukopis (početak 18. stoljeća, prije 1720)
- L — drugi Adamovićev rukopis iz 1720.
- I — rukopis Isusovačkog kolegija nastao oko 1727. godine
- Ga — Gajev rukopis (1927)
- Z — Zmajevićev rukopis (kraj 17. i početak 18. stoljeća).

- Osman 1919, stih 25, navodi Della Bellinu varijantu teksta.
 154 B, cacciare — goniti, Pjevanje 1, strofa 57, stihovi 3, 4.
 Stih 3, D. B. »tjera« — Osman 1854. »tira«.
 Stih 4, D. B. »strana« — Osman 1854. »stranah«.
 Osman 1919, stih 227, tira.
 154 A, cacciare innanzi — zgoniti, Pjevanje 1, strofa 71, stihovi 3, 4.
 Stih 3, D. B. »zgone ... skup pastijera« — Osman 1854. »gone ... skup pastira«.
 Stih 4, D. B. »od bojnika« — Osman 1854. »Od bojnikah«.
 Osman 1919, stih 283, isti tekst kao i Della Bella.
 60 B, Alessandro — Lehsandro, Pjevanje 1, strofa 74, stihovi 1, 2.
 Stih 1, D. B. »car Lehsandro primogući« — Osman 1854. »car Lehsandro premogući«.
 Osman 1919, stih 293, isti tekst kao i Della Bella.
 210 A, concepire nella mente — začeti u sebi, Pjevanje 1, strofa 77, stihovi 3, 4.
 Stih 3, D. B. »prista« — Osman 1854. »presta«.
 Osman 1919, stih 307, isti tekst kao i Della Belle.
 104 B, arrollare — ispisati vitezove, Pjevanje 1, strofa 80, stihovi 1, 2, 3, 4.
 Stih 1, D. B. »k janjčarim« — Osman 1854. »k janjičarom«.
 Osman 1919, stih 317 »k janjičarom«.
 88 B, l'antivedere — priviđenstvo, Pjevanje 2, strofa 9, stih 2.
 Stih 2, D. B. »priviđenstva« — Osman 1854. »previdenstva«.
 Osman 1919, stih 34, »priviđenstva«, isto kao i u Adamovićeveu rukopisu.
 109 A, assaggiare — okusiti, Pjevanje 2, strofa 28, stihovi 3, 4.
 Stih 3, D. B. »zlo« — Osman 1854. »zla«.
 Della Bellina je varijanta ispravna. Navodi je i Osman iz 1919, stih 111.
 Stih 4, D. B. »prividi« — Osman 1854. »previdi«.
 Osman 1919, stih 112, Della Bellina varijanta teksta.
 26 B, a che termine — kuda, kud, Pjevanje 2, strofa 29, stihovi 1, 2.
 Stih 2, D. B. »ako tvoje carstvo prosi« — Osman 1854. »ako carstvo tvoje prosi«.
 Osman 1919, stih 114, isti tekst kao i Della Bella. Tu varijantu imaju i rukopisi V i Z.
 750 B, Valaco — Ugrovlaški, Pjevanje 2, strofa 50, stihovi 1, 2.
 Stih 2, D. B. »lipost« — Osman 1854. »liepos«.
 Osman 1919, stih 198, »liepos«.
 92 A, appianare — rastrijebiti, Pjevanje 2, strofa 54, stihovi 3, 4.
 Stih 3, D. B. »Štogod ti priječa pute« — Osman 1854. »I sve što ti priječi puta«.
 Osman 1919, navodi tekst kao Osman 1854.

Na str. 19 B uz »acconciare la strada« Della Bella navodi slični tekst ovog stiha kao i Osman 1854. »I sve što ti priječa pute«. Razlike u navođenju istog stiha u rječniku ukazuje na korištenje različitih rukopisnih predložaka teksta Osmana. Della Bellinu varijantu teksta »priječa« navode rukopisi V i A.

74 B, ammogliarsi — uzeti ženu ili ljubi, Pjevanje 2, strofa 64, stihovi 1, 2, 3.

Stih 2, D. B. »ljubi« — Osman 1854. »ljubu«.

Osman 1919, Della Bellina varijanta u stihu 254. Radi se o obliku koji se ne mijenja.

89 A, sciamare le api — rojiti se pčele, Pjevanje 3, strofa 66, stihovi 1, 2.

Stih 2, D. B. »lito« — Osman 1854. »lieto«.

Osman 1919, stih 262, »ljeto«, u Ferovićeve rukopisu »lito« kao i u Della Belle.

48 B, affrettoso, frettoloso — brzani, Pjevanje 3, strofa 79, stihovi 1, 2, 3 4.

Stih 1, D. B. »Dunav« — Osman 1854. »Dunaj«.

Osman 1919, stih 313, »Dunav«.

534 A, piantare i padiglioni — popeti šatore, Pjevanje 4, strofa 19, stihovi 1, 2.

Stih 1, D. B. »vezijera ovdje velikoga« — Osman 1854. »vezira ovdje ...«

Osman 1919, stih 73, Della Bellina varijanta.

97 B, archibugio — cijev od šuplja gvožđa, Pjevanje 4, strofa 30, stihovi 1, 2.

Stih 1, D. B. »cijevi od šuplja gvožđa nose« — Osman 1854. »cievi od gvožđa šuplja nose«. Osman 1919, stih 117, isti tekst kao i Osman 1854.

100 B, assalto — vazetje, Pjevanje 4, strofa 42, stihovi 3, 4.

Stih 4, D. B. »Od Segeta« — Osman 1854. »od Sigeta«.

Osman 1919, stih 168, »od Segeta«, isto i u rukopisu Z.

58 A, trovarsi in qualche luogo nel spuntar dell'alba — svanuti tkomu, Pjevanje 5, strofa 14, stihovi, 3, 4.

Stih 3, D. B. »kraj Nesterera« — Osman 1854. »kraj Niesterera«.

Osman 1919, stih 55, »kraj Nesterera«.

231 B, correre il cavallo — trkati konja, teći konja, Pjevanje 5, strofa 16, stihovi 2, 3, 4.

Stih 3, D. B. »prika polja« — Osman 1854. »preko polja«.

Osman 1919, stih 63, »prika polja«, isti tekst navodi i Gučetićeve rukopis.

202 B, colpo — mah, zamaha, zamah, Pjevanje 5, strofa 98, stihovi 1, 2.

Stih 2, D. B. »udorac« — Osman 1854. »udarac«.

Della Bellinu varijantu navodi i Osman 1919, stih 390. Isti tekst imaju i rukopisi O, V, F, B, L, I, itd.

226 A, convenire — primati se, podobiti se, biti pravo, Pjevanje 5, strofa 127, stihovi 1, 2.

Stih 1, D. B. »Er u robstvu nije pravo« — Osman 1854. »Jer u robstvu nije pravom«.

Osman 1919, stih 505, isti tekst kao i Osman 1854. Della Bellinu varijantu imaju rukopisi V, C, G. Della Bellina varijanta teksta bolja je.

365 A, habitare — pribivati, Pjevanje 6, strofa 6, stihovi 2, 3, 4.

Stih 4, D. B. »pribiva« — Osman 1854. »prebiva«.

Osman 1919, stih 24, »pribiva«.

58 A, il primo spuntar dell'alba — sijevanje zore, Pjevanje 7, strofa 8, stihovi 1, 2, 3, 4.

Stih 4, D. B. »vijencom« — Osman 1854. »viencem«.

Osman 1919, stih 32, »s viencem«. Della Bellinu varijantu imaju rukopisi Č, B, L, I, Ga.

220 B, constante — stanovit, krepak, Pjevanje 7, strofa 94, stihovi 3, 4.

Stih 3, D. B. »Krepak« — Osman 1854. »kriepak«.

Osman 1919, stih 379, »krepak«.

Stih 4, D. B. »plasih vietar zlih godina« — Osman 1854. »plasih vietar zlih godinah«.

Osman 1919, stih 379 i 380; Della Bellin tekst.

135 B, bellezza — ljepos, ljepota, Pjevanje 8, strofa 15, stihovi 3, 4.

Stih 4, D. B. »lipos« — Osman 1854. »liepos«.

Della Bellina je varijanta bolja zbog stiha. Navodi je i Osman 1919, stih 60.

13 A, accecare — ugrabiti zrak sunčani, Pjevanje 8, strofa 123, stihovi 3, 4.

Stih 3, D. B. »nami« — Osman 1854. »nama«.

Osman 1919, stih 491, »nami«.

188 B, chiamar a se gridando — viknuti k sebi, Pjevanje 8, strofa 151, stihovi 3, 4.

Stih 4, D. B. »Kadum« — Osman 1854. »hadum«.

Osman 1919, stih 604, »hadum«.

180 B, spingersi col cavallo — tisnuti konja, tisnuti se na konju, Pjevanje 9, strofe 50 i 51.

Strofa 50, stih 1, D. B. »ovega« — Osman 1854. »ovoga«.

Osman 1919, stih 197, »ovoga«.

Stih 3, D. B. »zateče« — Osman 1854. »zatieče«.

Osman 1919, stih 199, »zateče«.

Stih 4, D. B. »Na brzome konju hrla« — Osman 1854. »Na brzome konju hara«.

Della Bellin je tekst jedino ispravan. Navodi ga i Osman iz 1919, stih 200.

154 A, caccia — lov, Pjevanje 9, strofe 104, 105 i 106.

Strofa 104, stih 1, D. B. »vapajâ« — Osman 1854. »vapajah«.

Stih 2, 3, D. B. »Zamnie okolo sva dubrava,
Lovci je kruže sa svieh kraja«

Osman 1854. »Zamnie okolo sva dubrava,
Lovci ih kruže sa svieh krajah«

U Della Bellinu tekstu lovci kruže sa svih strana dubravu, a u varijanti iz 1854. lovci kruže sa svih strana »bojnice«. Obje varijante teksta su prihvatljive. Della Bellina je varijanta možda prirodnija jer se objekt rečenice, u tekstu »ju«, nalazi odmah nakon riječi »dubrava« koja se spominje u prethodnom stihu. Objekt »ih« previše je udaljen od riječi na koju se odnosi jer se ona navodi čitava četiri stiha ispred »ih«.

Osman iz 1919, stih 415, navodi Della Bellinu varijantu teksta.

656 B, scolpire — utvrditi sliku, Pjevanje 10, strofa 110, stihovi 1, 2, 3, 4.

Stih 2, D. B. »višta ruka« — Osman 1854. »vješta . . .«

Osman 1919, stih 438, »vješta«. Ferovićev rukopis »višta«.

96 B, arazzo — svila u slike izatkana, Pjevanje 11, strofa 2, stihovi 2, 3, 4.

Stih 4, D. B. »u razlike slike« — Osman 1854. »na razlike slike«.

Osman 1919, stih 8, »na razlike . . .«

101 B, armare, vestir l'arme ad alcuno — oružati, Pjevanje 11, strofa 58, stihovi 3, 4.

Stih 4, D. B. »I Smolensko kijeh oruža« — Osman 1854. »I Smolensko njih . . .«. Isti tekst ima i Osman 1919, stih 234.

Na str. 102 A, pod »armato tutto« Della Bella ima i ovu drugu varijantu teksta.

132 A, battaglia — udrenje, Pjevanje 11, strofe 116, 118.

Strofa 116, stih 3, D. B. »padan« — Osman 1854. »padaju«.

Osman 1919, stih 463, navodi isti tekst kao i Osman iz 1854.

Strofa 118, stih 3, D. B. »zgađaju prsi« — Osman 1854. »zgađan prsa«.

Osman 1919, stih 471, isti tekst kao i Della Bella.

Iz ovih je primjera vidljivo da ni Osman iz 1854. a ni Della Bellin tekst ne koriste dosljedno 3. lice množine prezenta na -an.

63 B, allegrarsi — radovati se, Pjevanje 12, strofa 6, stihovi 1, 2, 3, 4.

Stih 1, D. B. »tko to čuje« — Osman 1854. »tko ovo čuje«. Isti tekst navodi i Osman 1919, stih 21.

Stih 4, D. B. »s tega se« — Osman 1854. »s toga se . . .«

Osman 1919, stih 24, »s tega se . . .«

228 B, far la voce del corvo — grakati, Pjevanje 13, strofa 14, stihovi 1, 2, 3, 4.

Stih 1, D. B. »kriješte« — Osman 1854. »krište«. Isti oblik ima i Osman iz 1919, stih 53. Della Bellina je varijanta potvrđena u nekim starijim rukopisima Osmana.

183 A, ceffo, muso d'animale — gubica, rilo, Pjevanje 13, strofa 15, stihovi 1, 2, 3, 4.

Stih 3, D. B. »tko gubice« — Osman 1854. »tko gubicu«.

Osman 1919, stih 59, navodi Della Bellinu varijantu teksta. Imaju je i mnogo stariji rukopisi Osmana, npr. O, Va, V, Č, Z, itd.

128 B, barba incolta — zamršena brada, Pjevanje 13, strofa 24, stihovi 3, 4.

Stih 3, D. B. »čeljupine jazne trube« — Osman 1854. »čeljupine jasne trube«.

Della Bellina je varijanta teksta jedina ispravna jer se govori o paklenim tj. jaznim gubicama, a nikako ne o »jasmnim« gubicama. Della Bellinu varijantu teksta navodi i Osman 1919, stih 95.

58 A, il primo spuntar dell'alba — svanuće, sijevanje zore, Pjevanje 18, strofa 1, stihovi 1, 2, 3, 4, strofa 2, stihovi 1, 2.

Strofa 2, stih 1, D. B. »u povojieh« — Osman 1854. »u povojih«. Osman 1919, stih 5, Della Bellin tekst.

115 B, attaccarsi ad uno — uhititi se tkoga, pritiskati se, Pjevanje 18, strofa 102, stihovi 3, 4.

Stih 3, D. B. »a tada se uz vezijera« — Osman 1854. »i sada se 'e uz vezira«.

Osman 1919, stih 407, »i sada se uz veziera«.

194 A, cinghiale — divji prasac, vepar, Pjevanje 19, strofa 214, stihovi 1, 2.

Stih 2, D. B. »u kosijeru« — Osman 1854. »u kosiru«.

Osman 1919, stih 854, »u kosieru«, isti tekst navodi i rukopis Va.

37 A, adorare — klanjati se, častiti, Pjevanje 20, strofa 25, stihovi 1, 2.

Stih 2, D. B. »carim« — Osman 1854. »carom«. Isti oblik navodi i Osman 1919, stih 98.

Usporedba manjih razlika u tekstu citata iz Osmana u rječniku s tekstom Osmana iz 1854. ukazuje na neke zakonitosti u bilježenju oblika. Osnovna je težnja citata u rječniku bilježenje genitiva množine imenica bez završnog »H«, npr. »od bojnikâ, od diplî, od planinâ« itd. U rječniku su genitivi množine zabilježeni s dvostrukim završnim vokalom »A«. Grafija označava dužinu sloga. Ti oblici u više slučajeva bolje pristaju u ritmičku cjelinu stiha od onih sa završnim »H« pa ih nalazimo i u tekstu Osmana iz 1919. i u nekim starijim rukopisima.

U nizu je primjera vidljiva težnja za ikavizacijom teksta, premda ima i suprotnih primjera. Kao potvrda za ikavizaciju mogu poslužiti primjeri: primogući, prista, priviđenstvo, prividi, lipost, li-

to, priko, pribiva, višt, itd. Usporedba s Osmanom iz 1919. potvrdila je u većem broju primjera ispravnost Della Bellina teksta. Isti tekst imaju i neki stariji rukopisi citirani u izdanju iz 1919. godine.

U manjem je broju primjera u rječniku korištena ijekavska varijanta teksta, npr. tjera, kriješte, vjetra, itd. Neke imenice muškog roda na -ir imaju oblike na -ijer, npr. vezijer, pastijer, kosijer. Iste oblike navodi i Osman iz 1919. U pokaznih zamjenica u nekim citatima nalazimo oblike sa završetkom -ega umjesto -oga, npr. ovega, tega. U dativu lične zamjenice koristi se oblik »nami, vami«. Za dativ i instrumental množine imenica muškog roda u citatima iz rječnika navode se oblici na -im, npr. janjičarim, carim, itd. U mnogim su primjerima potvrđene sličnosti i istovjetnost između Della Bellina teksta i teksta Osmana iz 1919. kao i tekstova starijih rukopisa. Iz uspoređenih se primjera ipak ne može utvrditi koji su stariji rukopisi poslužili Della Belli kao predložak za ispisivanje citata. Varijacije u rukopisima dokazuju da Della Bella nije proizvoljno mijenjao tekst citata. Više varijanti teksta dokaz su korištenja više rukopisnih predložaka teksta. Moguće je da je citate ispisivalo više prepisivača u različito doba pa su tako nastale različite varijante teksta.

3. Veće razlike u citatima iz Osmana u Della Bellinu rječniku i kasnijim izdanjima Osmana

Usporedba se provodi s izdanjima Osmana iz 1854, 1919. i 1962. godine¹⁹.

57 A, stendere le ali — raskriliti se, sterati krila, Pjevanje 1, strofa 1, stihovi 3, 4.

Stih 4, D. B. »Sve ćeš niže doli pasti« — Osman 1854. »Sve ćeš paka niže pasti«. Isti je tekst i u izdanjima Osmana iz 1919. i 1962, stih 4. U rječniku se citat navodi i na str. 131 A uz riječ »più basso.«

139 B, bevanda — pivo, piće, pića, Pjevanje 1, strofa 37, stih 3, 4. Stih 3, D. B. »A poskupo hladne vode« — Osman 1854. »A studenca bistra u skutu«.

Stih 4, D. B. »pića ugodna, plemenita« — Osman 1854. »pića od vode plemenita«.

Osman 1919. i Osman 1962, stihovi 147, 149: »a poskupo hladne vode pića ugodna, plemenita«.

Tekst se podudara s Della Bellinom varijantom. U rječniku se isti citat navodi i na str. 27 B, uz »acqua poca«, i na str. 119 A uz »avaramente«.

74 A, amministrare una provincia — vladati rusagom, vladati državom, Pjevanje 1, strofa 89, stih 4.

¹⁹ Ivan Gundulić, *Osman*, Pet stoljeća hrvatske književnosti, Matice Hrvatska, Zagreb 1962.

Stih 4, D. B. »Da u svoje mjesto svijetom vlada« — Osman 1854. »Da u svê mjesto carstvom vlada«.

Osman 1919, »da u svê mjesto carstvom vlada«, Osman 1962. »da u svê mjesto carstvo vlada«, stih 356.

Della Bellina varijanta teksta prihvatljiva je. Njezino je semantičko značenje šire jer je »svijet« širi pojam od »carstvo«.

72 B, ammaestrato, addotrinato — učan, Pjevanje 2, strofa 7, stihovi 3, 4.

Stihovi 3, 4, D. B. »Dokli učne i uzdane,
tve svjetnike budeš čuti«.

Osman 1854. »Dokli vijerne i uzdane...«

Osman iz 1919. i 1962. navode tekst sličan izdanju iz 1854.

Della Bellina je varijanta teksta bolja jer izriče novu kvalitetu savjetnika koji su po njoj »učeni i uzdani«. Pridjevi »vijeran i uzdan« po svom su značenju gotovo sinonimi. Della Bellinu varijantu bilježe rukopisi: O, Va, C, B, L, I, itd.

41 A, affatturare, ammaliare — ureći, čarati, Pjevanje 2, strofa 40, stihovi 1, 2.

Stih 1, D. B. »Glas je prije čarajući« — Osman 1854. »Riječ je da...«

Osman iz 1919. i 1962, stih 157, imaju istu varijantu kao i izdanje iz 1854. Della Bellina varijanta prihvatljiva je.

105 B, arrozzire — podivjačiti, uzdivjačiti, Pjevanje 2, strofa 80, stihovi 3, 4.

Stih 4, D. B. »Plemstva u ženah oko (vjerojatno greška umjesto ako) ne pazi« — Osman 1854. »Plemstva u ženah tko ne pazi«.

Osman 1919. i 1962, stih 320, isti tekst kao i u izdanju iz 1854.

Della Bellina varijanta teksta uklapa se u stih i čak ga bolje izražava. U tom se slučaju mijenja i gramatička struktura teksta:

»Krv divjačna uzdivjači ako ne pazi plemstvâ u ženah«. Rečenica postaje zavisno složena, pogodbenâ. U glavnoj i zavisnoj isti je subjekt. U varijanti iz integralnog teksta Osmana nema zavisne rečenice, a subjekt u obje rečenice nije isti.

242 B, custodire, guardare — čuvati, paziti, bljuditi, Pjevanje 2, strofa 89, stih 3, 4.

Stih 3, D. B. »A svekra ćeš ostaviti« — Osman 1854. »A tasta ćeš ostaviti«.

Osman 1919, stih 355, »svekra«, Osman 1962, stih 355, »tasta«. U Della Bellinu je tekstu pogrešno označen rodbinski odnos. Tekst govori kako će se Osman oženiti, a nakon ženidbe ostavit će ženinom ocu, tj. tastu a ne svekru, da mu čuva carstvo u njegovoj odsutnosti. Zanimljivo je da i izdanje iz 1919. ponavlja Della Bellinu grešku.

110 A, *assaltare una città* — uđriti na grad, nastupiti, Pjevanje 2, strofa 105, stihovi 1, 2, 3, 4.

Stih 2, D. B. »Pan Starovski ke nastupi« — Osman 1854. »Baň Sbo-rovski ke nastupi«.

Osman 1919, stih 418, »pan Zborovski«, Osman 1962. »pan Zbaravski«.

U tekstu se govori o Poljacima pa je riječ »pan« sigurno ispravna. Točna varijanta prezimena je »Zbaraski« (Vidi tumač, izdanje 1962, pjevanje drugo, stih 418). U rukopisima su velike razlike u bilježenju prezimena, ali ni jedan od navedenih tekstova nema Della Bellinu varijantu.

47 B, *affrettare il cammino* (s jednim m) — pospješiti stupanje, brzati na putu.

Pjevanje 3, strofa 7, strofa 8.

Strofa 7, D. B. »Ne poteži, nu ga tjera
želja oglasit kako uzroči.
Društvo sunca od sjevera
do mjeseca od istoči«.

Osman 1854. »Ne poteži, nu ga tjera
misô, da prije sklad se uzroči
među suncem od Sjevera
i mjesecom od Istoči.«

Osman 1919. i 1962, isti tekst kao izdanje iz 1854. (stihovi 26, 27, 28).

Della Bellin se tekst razlikuje od teksta u integralnim izdanjima Osmana. Čak je i sadržaj stihova različit. Prema varijanti iz rječnika glasnik žuri jer želi oglasiti da je sklopljen mir između Poljaka i Osmana. U tekstu izdanja iz 1854. njega požuruje misao, a ne želja. Tekst iz rječnika prihvatljiv je.

167 B, *canzone, cantilena* — pjesan, bugarštica, začinka, Pjevanje 3, strofa 12, stihovi 3, 4.

Stih 3, D. B. »Slavni pjesnik gdi se oglasi« — Osman 1854. »... kad se oglasi«.

Osman 1919. i 1962, stih 48 »gdi se oglasi«. Tekst se podudara s Della Bellinom varijantom.

102 B, *armonia* — skladanje, Pjevanje 3, strofa 14, stihovi 1, 2, 3, 4.

Stihovi 1, 2, D. B. »Na skladanje vele čudno
kon spjevaoca ljubovnika.«

Osman 1854. »Na skladanje vele medno
kod pievoca ljubovnika«

Osman 1919. i 1962, stih 1 isti je kao u izdanju iz 1854, a stih 2 kao u Della Belle. Della Bellina se varijanta uklapa u tekst. Orfejeva je pjesma u Della Belle »čudna« dok je u izdanjima iz 1854, 1919. i 1962. »medna«. U rječniku na str. 461 B nalazi se ovo tumačenje: *meraviglia* — čudo, *čudnovitos*, *meraviglioso* — čudan, *čudnovat*. Prema ovim bi značenjima Orfejeva pjesma bila čudna (tj. *meravigliosa*), pa bi ovo značenje bolje pristajalo u kontekst od »medna« jer je semantički jače.

145 B, *boscareccio* — luški, Pjevanje 4, strofa 46, stihovi 3, 4.

Stih 4, D. B. »Loveć, stižuć zvijeri luške« — Osman 1854. »Stižuć, rvuć zvijeri luške«, Osman 1919. i 1962. navodi isti tekst kao i izdanje iz 1854. Della Bellin tekst prihvatljiv je.

110 A, *assaltare* — nasrnuti, nasrtati, Pjevanje 4, strofa 54, stihovi 1, 2, 3, 4.

Stih 3, D. B. »Dokli se rva vrh gomile« — Osman 1854. »Dokli pade...« Osman 1919. i 1962. imaju Della Bellinu varijantu teksta u stihu 215.

52 A, *agile* — lak, Pjevanje 4, strofa 73, stihovi 1, 2.

Stih 2, D. B. »S konjem poteć svuda laci« — Osman 1854. »S konjem poteć vazda laci«. Osman 1919, 1962. »vazda laci«. Della Bellinu varijantu teksta navode neki stariji rukopisi; (vidi stih 290, 1919.).

123 B, *Babilonia* — Bagdat, Pjevanje 4, strofa 82, stihovi 3, 4.

Stih 4, D. B. »Stô je, i uža nj vojska mnoga« — Osman 1854. »... vojska vrla«. Osman 1919, 1962, stih 328 »vojska vrla«. Tekst u integralnim izdanjima bolje se uklapa u rimu od Della Bellina.

54 A, *agone* — mjesto od boja, Pjevanje 5, strofa 89, stihovi 1, 2, 3, 4.

Stih 2, D. B. »od boja je mjesto njima« — Osman 1854. »sred dvije vojske mjesto je njima«. Osman 1919, 1962, stih 354, ista varijanta teksta kao i u izdanju iz 1854.

U ovom je primjeru Della Bellina varijanta teksta bolja jer se bolje uklapa u ritam strofe. U izdanju iz 1919. uz stih 354 navodi se da Della Bellinu varijantu imaju mnogi stariji rukopisi.

94 A, *approdare, venir a riva* — broditik kraju, Pjevanje 7, strofa 22, stih 1.

Stih 1, 2, D. B. »A on brodi k željnom kraju
na otok slazi i u grad ide.«

Osman 1854. nema tekst 1. stiha, već započinje Della Bellinim 2. stihom. Osman 1919, 1962, stihovi 88, 89. tekst se podudara s Della Bellinim. Iz izdanja 1854. ispušteni su stihovi 85, 86, 87, 88.

168 B, *strapparsi i capelli* — skubsti vlase, Pjevanje 7, strofa 30, stihovi 1, 2, 3, 4.

Stih 1, 2, D. B. »Rođaci ih i rodice
pune tužbe, plača i vaja,
skubuć vlase...«

Osman 1854, stih 2, »puni tužbe plača i vaja«. Isti tekst imaju Osman 1919, 1962, stih 121, »puni tužbe plača i vaja«. Varijanta teksta iz rječnika mijenja sadržaj stihova. Prema tom tekstu djevojke su pune tužbe, plača i vaja. U tekstu integralnog izdanja Osmana rođaci su puni tužbe plača i vaja i slijede djevojke do žala skubuć vlase. Della Bellina varijantu teksta ima i rukopis V (Vatikanski).

169 B, capitano — vojvoda, Pjevanje 7, strofa 64, stihovi 3, 4.

Stih 3, D. B. »Množ slavnijeg vojevoda« — Osman 1854. »množ hrabrenih...«, Osman 1919, stih 259, »množ hrabrenieh«, Osman 1962, stih 259, »množ hrabrieh...«. Della Bellina je varijanta prihvatljiva.

25 A, accumulare insieme — sabrati, zbirati, Pjevanje 8, strofa 1, stihovi 1, 2, 3, 4.

Stih 3, D. B. »Gdi se sabra, složi i stavi« — Osman 1854. »gdi se sabra, skupi i stavi«. Isti tekst kao Osman iz 1854. imaju Osman 1919, 1962, stih 3.

168 A, capellamento — vlasi, kose prami, Pjevanje 8, strofa 60, stihovi 1, 2.

Stih 1, D. B. »čisti zlatni pram od kosi« — Osman 1854. »ona zlatni pram...«

Osman 1919, 1962, stih 237, navodi se Della Bellin tekst koji je i mnogo bolji.

173 B, caro — drag, mio, ugodan, Pjevanje 8, strofa 143, stihovi 3, 4.

Stihovi 3, 4, D. B. »Dubrovniče svijetli grade,
nebu mio, svijetu ugodan.«

Osman 1854, stihovi 3, 4, »Dubrovniče bijeli grade,

slavan svijetu, nebu ugodan.«

Osman 1919, 1962, stihovi 571, 572, isti tekst kao izdanje iz 1854. Della Bellina varijanta stihova prihvatljiva je.

178 A, cavalcare accanto o vicino — jahati kod tkoga, jezdit kod koga, Pjevanje 9, strofa 25, stihovi 1, 2.

Stih 2, D. B. »kon slavnoga kraljevića« — Osman 1854. »kon slavnoga Vladislava«. Osman 1919, 1962, stih 98, isti tekst kao i u izdanju iz 1854. Della Bellina varijanta se teksta ne uklapa dobro u rimu ove strofe.

231 A, correre velocissimamente — letjeti, Pjevanje 9, strofa 51, stihovi 1, 2.

Stih 2, D. B. »i svoje druge nagle i hitre« — Osman 1854. »i nje druge...«.

Isti tekst ima i Osman 1962, Osman 1919. »i ne druge...«.

Na str. 48 B, uz »affrettoso« i na str. 19 A, uz »accompagnatrice« u rječniku se navodi isti tekst kao u izdanju iz 1854.

55 B, a guisa — kako, na način, jakno, Pjevanje 10, strofa 1, stihovi 3, 4.

Stih 3, D. B. »hrli s drugam jakno ptica« — Osman 1854. »s drugam leti . . .«. Isti tekst ima Osman 1919, 1962, stih 3.

Della Bellina varijanta teksta prihvatljiva je. Umjesto »leti« koristi se sinonim »hrli«. Oba glagola dobro se uklapaju u tekst stiha.

149 A, brindisi — zdravica, Pjevanje 10, strofa 5, stihovi 1, 2.

Stih 2, D. B. »kraljevića vjerenice« — Osman 1854. »sve kraljevske vjerenice«.

Osman 1919, 1962, stih 18, imaju Della Bellinu varijantu teksta. Ovu varijantu imaju i mnogi rukopisi Osmana.

22 B, *accorrere, parlandosi di molta gente* — povrviti, vrvjeti, Pjevanje 10, strofa 151, stihovi 1, 2, 3, 4.

Stih 2, D. B. »ki odasvud vrvj i slazi« — Osman 1854. »ki odasvud vrvj i izlazi«. Osman 1919, 1962, stih 598, isti tekst kao i u izdanju iz 1854. Della Bellina varijanta bolja je jer se izbjegava trostruko ponavljanje fonema »i« u *Vrvj i izlazi*, što u stihu ne zvuči harmonično.

96 B, *arazzo* — vez izatkani, svila u slike izatkana, Pjevanje 11, strofa 19, stihovi 1, 2, 3, 4, strofa 20, stihovi 1, 2, 3, 4.

Osman 1854. strofa 20, stihovi 1, 2 »nu se u svemu ti biljezi od istine još gledaju«.

Osman 1854, strofa 20, stihovi 1,2 »nu se u svemu ti biljezi
od istine još gledaju.«

Osman 1919, 1962, stihovi 77, 78, isti tekst kao u izdanju iz 1854. Della Bellina varijanta teksta bolja je od one u integralnom izdanju djela.

45 A, *affisso in Croce* — propet na križu, razapet na križ, Pjevanje 11, strofa 37, stih 2.

Stih 2, D. B. »Drži u rukah kars razpeti« — Osman 1854. »drži u rukah križ raspeti«. Isti je tekst i u Osmanu iz 1919. i 1962, stih 146. U rječniku autor u hrvatskim značenjima ne navodi riječ »kars«, ali ga citira u tekstu iz Osmana. Della Bellinu varijantu teksta navode rukopisi B, L, Ga, itd.

102 A, *armato di giacco* — oružan suknjom gvozdenom, oružan košuljom gvozdenom, oružan tvrdom od žice, Pjevanje 11, strofa 67, stihovi 1, 2.

Stih 2, D. B. »od spletene ke su žice« — Osman 1854. »od gvozdene ke su žice«. Isti tekst ima Osman 1919, 1962, stih 266.

Della Bellin tekst prihvatljiv je pa možda i bolji od onoga u integralnom izdanju djela. U Della Bellinoj varijanti ističe se kako su izrađene košulje »kiovski puci u košuljama od spletene žice«. Riječ »žica« sadrži u sebi značenje metala, pa je riječ »gvozden« u kontekstu gotovo suvišna. »Sapleten« donosi naprotiv nov sadržaj poruci jer ističe kako je žica izrađena.

207 B, compiangere — plakati, žaliti, požaliti, Pjevanje 12, strofa 70, stihovi 1, 2.

Stih 2, D. B. »I boli se svom nje zledi« — Osman 1854. »i bolie se cieć nje zledi«.

Osman 1919, 1962, stih 278, »I bolje se svoj nje zledi«.

U Della Bellinu je tekstu poruka jasnija. Mislim da tekst ne može započinjati s »i bolje se« jer se to ne uklapa u stih.

Korevski požali joj (Ljubici) zlu nezgodu (jer je bila u njegovom zarobljeništvu) i »boli se svom nje zledi« (jer mu je bilo žao što djevojka tuguje) i upravo zato joj »dobrzdo da slobodu«. Tako tumačenje nije moguće prema tekstu u integralnim izdanjima. Mislim da je u ovom primjeru Della Bellin tekst jedini ispravan.

68 A, alzare — popeti, Pjevanje 13, strofa 10; stihovi 1, 2, 3, 4.

Stih 3, D. B. »strmoglav se buši dolu« — Osman 1854. »strmoglav se baci dolu«.

Osman iz 1919. i iz 1962, stih 39, imaju Della Bellinu varijantu teksta. Isti tekst citira se u rječniku i na str. 156 B uz »cadere all' ingiù«. Čitava se strofa citira još jednom uz »aggiugliare« na str. 52 A.

84 A, annerare, annerire — crniti, omrčiti, zagasiti, Pjevanje 13, strofa 22, stihovi 1, 2, 3, 4.

Stih 3, D. B. »u čadavoj crnoj rđi« — Osman 1854. »u čadavoj gnjusnoj rđi (hardji)«.

Osman 1962, stih 87, »u čadavoj smeđoj rđi«.

Della Bellinu varijantu teksta imaju rukopisi G, B, L, Ga, Z.

Ta se varijanta dobro uklapa u sadržaj strofe. Govori se kako vladar pakla ima crn, tj. »zagašen« obraz, a iz toga zaključujemo da mu je obraz pocrnio jer sjedi »u čadavoj crnoj rđi«.

60 A, Alcorano, legge di Mahometto — Alkoran, zakon Mahumetov, Pjevanje 13, strofa 52, dio prvog i trećeg stiha, 4. stih.

D. B. »Nu ako se carstvo smaće,

Mahumetov zakon gine.«

U rječniku se citira skraćeni tekst koji sadrži početak prvog stiha i kraj trećeg stiha zajedno, a zatim slijedi potpun 4. stih. Kraćenje je vjerojatno provedeno kod prepisivanja. Skraćena varijanta navodi se i na strani 79 A uz »andar in rovina«.

211 A, conordevolmente — jednoglasno, skladno, Pjevanje 16, strofa 86, stihovi 1, 2, 3.

Stih 1, D. B. »Prid mečet se vojska skupi« — Osman 1854. »Pred mečet se ovi skupi«.

Isti tekst ima Osman 1919, 1962, stih 341. Della Bellina se varijanta uklapa u sadržaj strofe pa je možda i prihvatljivija od one u integralnim izdanjima Osmana.

178 B, cavallajo, cavallaro — konjar, konjuhar, konjuh, Pjevanje 17, strofa 152, stihovi 3, 4.

Stih 4, D. B. »Dostojan ti ne bi bio« — Osman 1854: »Dostojan ti nije bio«. Osman 1919, 1962, stih 608, isti tekst kao u izdanju iz 1854.

Mislim da je Della Bellina varijanta bolja. Dilaver nije nikad bio niti je trebao biti Dautov konjušar. Tekst ističe kako je Dilaver nečasna roda, tj. toliko prost da ne bi bio dostojan da bude Dautov konjušar.

284 B, effeminato — razbluđen, ženske čudi, žena, Pjevanje 18, strofa 83, stihovi 1, 2.

Stih 2, D. B. »i svijeh izmet i smetlište« — Osman 1854. »i svijeh prikor i smetlište«.

Osman 1919, 1962, stih 330, isti tekst kao i u izdanju iz 1854. Della Bellina je varijanta semantički jača.

366 B, hasta da tirare — đildet, harba, Pjevanje 18, strofa 87, stihovi 3, 4.

Stih 4, D. B. »ubi puška ka na nj puče« — Osman 1854. »zgodu puška ...«. Osman 1919, 1962, stih 348, isti tekst kao i u izdanju iz 1854. Della Bellin je tekst semantički jači jer postoji razlika između »ubiti« i »zgoditi«. U tekstu se govori kako je poginuo Durak.

147 B, breccia, apertura nel muro — otvor u ziděh, Pjevanje 18, strofa 94, stihovi 3, 4.

Stihovi 3, 4, D. B. »Puknu i vas se zid rastrese,
tijesan prohod ter otvori.«

Osman 1854. »Raspuknu se i rastrese, ...«

Osman 1919, 1962, stih 375, isti tekst kao i u izdanju iz 1854.

Della Bellina varijanta jasnija je, ali se tekst iz integralnih izdanja bolje uklapa u stih.

202 B, ribattere il colpo — odbiti udorac, Pjevanje 18, strofa 131, stihovi 1, 2.

D. B. »Ali on sablju s vrata odbija
svojom sabljom, pak vapije.«

Osman 1854. »Ali on je s vrata odbija
sabljom svojom, pak vapije.«

Osman 1919, 1962, stih 521, isti tekst kao izdanje 1854.

Della Bellina varijanta jasnija je jer umjesto zamjenice »je« ima imenicu u akuzativu. Poredak je riječi zbog toga u slijedećem stihu izmijenjen.

20 A, accoppiare, ammazzare col dar nella coppa — ubiti udorcem u zatjeljak, zamlatiti, Pjevanje 19, strofa 142, stihovi 1, 2, 3, 4.

Stihovi 2, 3, D. B. »on ga udari s takom silom
da s krvavijem ončas licom ...«

Osman 1854, stih 2 »on ga udari s jakom silom«

Osman 1919, stih 566 »on ga udari jakom silom.«

Istu varijantu ima i Osman 1962, stih 566. Della Bellina varijanta bolja je od onih u integralnim izdanjima.

299 A, faccia pallida e miserabile — lice blijedo i tužno, Pjevanje 19, strofa 229, stihovi 1, 2, 3, 4.

U rječniku se prvo navodi tekst koji se ne poklapa ni s jednim izdanjem Osmana. Odmah zatim slijedi različita varijanta iste strofe. Jasno je da ova dva teksta nisu navedena slučajno u rječniku, već je priređivač želio sačuvati obje varijante teksta. To dokazuje da je istovremeno koristio više rukopisa Osmana.

Tekst u rječniku glasi:

Zagunjastio i obrastô
Mustafa se vas ukaza:
lice suho, blijedo i tmasto
pun skončanja, pun poraza.

Druga varijanta teksta u rječniku glasi:

Zagunjastio i zarastô
ovi u kosah vas se vidi
postarano lice i tmasto
kaže od kože suhor blidi.

Osman 1854, 1919, 1962, stihovi 913 — 916:

Zagunjastio i obrastô
Mustafa se vas ukaza:
lice suho, blijedo i tmasto,
pun skončanja, pun poraza.

Della Belline varijante teksta uklapaju se u sadržaj i ritmički su dobro sročene. U kritičkom izdanju Osmana iz 1919. one se ne spominju, pa izgleda da nisu zabilježene u starim rukopisima koje je Körbler konzultirao.

Analiza dijela citata iz Gundulićeva Osmana u Della Bellinu rječniku omogućuje nam slijedeći zaključak. Della Bella je u rječniku u prvom redu unosio riječi za koje je našao potvrdu u literarnim djelima. Citati iz Osmana u rječniku otkrivaju pažljiv i sustavni rad, i to ne samo jedne osobe već vjerojatno više suradnika. Gundulićev je Osman podvrgnut sistematskoj leksikografskoj analizi uz ispisivanje riječi, pojedinih stihova i čitavih strofa. Pri tom se koristilo više rukopisnih predložaka što je vidljivo iz različitih varijanti istih stihova na više mjesta u rječniku. Brojnost citata iz Osmana navodi na pomisao da je većina Gundulićeva teksta prenesena u Della Bellin rječnik kao model za pojedine riječi i citate, a to znači da je u Della Bellinu djelu Osman doživio svoj prvi tisak.

Teško je prosuditi da li citati obuhvaćaju čitav tekst Osmana, jer bi to tražilo temeljitu obradu svih citata iz tog djela u rječniku. Iz izloženog gradiva možemo zaključiti da je u rječniku citiran veći dio teksta Osmana i da su kao izvor za citate poslužila sva pjevanja koja je sastavio I. Gundulić. Broj citata potvrda je književne i jezične vrijednosti koju je to djelo imalo krajem 17. i početkom 18. st. U to se doba Osman ubrajao u vrhunska djela naše književnosti, a njegov je autor bio na glasu kao jedan od najboljih poznavalaca našeg narodnog jezika. Njegova težnja da svoj izraz proširi narodnim govorom nastavlja se i u 18. stoljeću. Slava Gundulićeva Osmana, iako djelo nije bilo tiskano, prešla je granice Dubrovačke Republike. To potvrđuju i brojni rukopisni prijepisi tog djela. Naime, svi poznati ljubitelji i poznavaoци naše književnosti željeli su imati u svojoj biblioteci to Gundulićevo djelo.

Članovi dalmatinskih akademija nastavljaju rad na Gundulićevim jezičnim osnovama. Oni obogaćuju jezik i prihvaćaju štokavsku varijantu kao književni kod. Ne nalazimo li upravo u Della Bellinu rječniku kao i u Gundulićevim djelima bogatstvo jezika koje je karakteristika baroka. Bujnost u izražavanju, bogatstvo sinonima, dotjeranost forme Gundulićeva izraza morali su privući pažnju leksikografa Della Belle koji je već u vrijeme svojih povijedi na narodnom jeziku sigurno dobro poznao Gundulićev tekst. Svi Della Bellini suvremenici — Zmajević, Đurđević, Matijašević, Natalić-Aletin i drugi — cijene Gundulića i postavljaju ga kao jezični uzor.

Gundulićev štokavski jekavski jezik s vrlo mnogo ikavskih elemenata bio je model književnog jezika pa je prirodno da je taj model temeljito istražen s namjerom da postane i leksikografski izvor. Premda priređivač drugog izdanja Della Bellina rječnika prigorava prvom izdanju za netočnost u citiranju literarnih djela, naša analiza dijela citata iz Osmana ne potvrđuje tu nedosljednost. U tekstovima citata ima tiskarskih grešaka, što je i razumljivo, ali svi su citati ispisani pažljivo. Varijacije u navođenju istih tekstova najčešće nisu greške u tisku već su rezultat korištenja različitih rukopisnih predložaka. Vjerujem da je dio razlika nastao slučajno, jer autor nije stigao, a nije ni mogao, pregledati sve citate prije konačne revizije rukopisa, ali dio je sigurno unesen sa svjesnom željom da se čitaocu omogući upoznavanje više varijanti rukopisa Osmana. Takav je slučaj na primjer u pjevanju 19, strofa 229, ili stihovi 913, 914, 915, 916, kad se čitava strofa na istom mjestu u rječniku citira u dvije različite varijante.

Usporedba citata u rječniku i integralnog izdanja iz 1854. godine pokazala je da je Della Bellina varijanta teksta često bolja od one u tom izdanju. To potvrđuje navođenje Della Belline varijante teksta u integralnom tiskanom izdanju Osmana iz 1919. ili 1962. godine.

Da Della Bella nije proizvoljno mijenjao citate, potvrđuju i primjeri u izdanju *Osmana* iz 1919. godine u kojima se navode varijante teksta iz starijih rukopisa. Po tim je podacima vidljivo da Della Bellinu varijantu teksta bilježe mnogi stariji prijepisi *Osmana*.

U nekim je citatima *Osmana* u rječniku varijanta Gundulićeva teksta bolja jer ili dodaje novu semantičku komponentu tekstu (kao npr. u pjevanju 11, strofa 67, stihovi 1, 2) ili je tekst jasniji, npr. pjevanje 3, strofa 14, itd. Rijetki su primjeri u kojima je izvršen zahvat u samom tekstu stiha pa je tekst zbog leksikografskog zahtjeva kratkoće skraćen prema smislu, npr. pjevanje 13, strofa 52, stihovi 1, 2, 3.

Iz navedenih je primjera jasno da su citati iz *Osmana* u Della Bellinu rječniku nezaobilazan tekst za proučavanje tog Gundulićeva djela, jer navode nepoznatu tiskanu varijantu teksta koja je nastala na temelju starih rukopisa. Della Bellin je rječnik prema tome ključ za tumačenje Gundulićeva teksta jer uz riječ preuzetu iz *Osmana* redovito navodi i niz drugih sinonima koji tumače semantičko značenje riječi u Gundulićevu tekstu.

RÉSUMÉ

CITATIONS LITTÉRAIRES DANS LA PREMIÈRE ÉDITION DU DICTIONNAIRE ITALIEN-LATIN-CROATE D'ARDELIO DELLA BELLA, VENISE 1728, SE REFERANT A CERTAINES CITATIONS DE L'OSMAN D' IVAN GUNDULIC

Ardelio della Bella fut le premier auteur dans l'histoire de la lexicographie croate à introduire des citations littéraires pour illustrer le lexique croate. L'analyse des citations dans son dictionnaire témoigne d'un travail systématique et rigoureux. Les citations de *L'Osman*, particulièrement nombreuses dans le dictionnaire, ont été extraites de différents manuscrits de *L'Osman* dont la première édition date de 1826. Leur analyse révèle le choix littéraire et linguistique d'Ardelio della Bella qu'il propose comme modèle aux lecteurs croates.